

ОРГАНИЗАЦИЈА КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И САВЕЗА КОМУНИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У БРИГАДИ

Од формирања бригаде (септембар 1944) па до краја рата (15. маја 1945), односно до повратка у домовину, у Двадесет трећој српској НО бригади 45. дивизије активно и са запаженим успесима деловале су организације Комунистичке партије Југославије (КПЈ) и Савеза комунистичке омладине Југославије (СКОЈ) на свим унутарорганизационим и војним, политичким и културно-просветним плановима и питањима, у предаху између две борбе или два покрета, али и у току саме борбене делатности и при одвијању марша ка новој просторији.

тичке делатности бригаде, за разлику од времена делатности Бољевачког НОП одреда (батаљона), језгра 23. бригаде, проблеме и задаци партијске и скојевске организације повећали су се у знатној мери и били далеко разноврснији, а порасла је и свест о потреби и важности повећаног и пуног партијског и скојевског рада, будности, партијској дисциплини и политичко-марксистичкој изградњи новог, млађег партијског, политичког и скојевског кадра.

Активност партијске и скојевске организације одвијала се у партијским ћелијама и у скојевским активима, углавном на сва четири основна сектора: политички, војнички, културно-просветни и омладински (рад са омладином), а на унутарпартијском и унутарскојевском плану то су била организациона питања: рад са кандидатима и уопште онима за које се сматрало да треба да буду примљени у КПЈ и СКОЈ, затим настојања за omasовљење партијске и скојевске организације, питање дисциплине и будности у самој организацији, па критика и самокритика - то најубојитије оружје комуниста - као и теоретска, односно идеолошка изградња партијског и скојевског чланства.

При формирању 23. бригаде у њој је било партијско језгро од око 40 чланова Партије. Били су то чланови Партије из Бољевачког НОП одреда и војни и политички руководиоци који су у бригаду дошли из пролетерских и других јединица НОВЈ по наредбама Главног штаба НОВ и ПО Србије, у септембру 1944. године.

Крајем септембра 1944. године чланови бригадне организације КПЈ били су: Живојин Андрејевић, Бранко Боснић, Миодраг Бошковић, Миодраг Видојковић, Милутин Вукићевић, Милан Дамјановић, Никола Дачић, Воја Драговић, Александар Борђевић, Божидар Борђевић, Славица Жагар, Петар Жуљевић, Љубомир Ивановић Л>упче, Александар Јаблановић Царић, Иван Јанковић Срба, Лука Јеленковић, Вељко Јовановић Вуле, Јаков Јовановић Јанко, Лзубо Ковачевић, Жарко Ковачић Љубушка, Живорад Костић Моравац, Жарко Лазаревић, Сава Лазаревић, Димитрије Љубинковић, Милан Мајсторовић Корчагин, Божидар Марковић, Хранислав Николић, Бранко Новаковић, Душан Павковић, Даница Петровић, Драго Пилетић, Божидар Поповић, Миле Поповић, Драгољуб Проловић, Данило Ристић, Павле Свитлица, Александар Стојановић Хајдук, Чедомир Стојановић, Вукадин Тодоровић, Миодраг Цојић Недељко, Марко Шубашић и још неки, углавном руководећи кадар у бригади.⁴³⁶⁾

Омасовљење партијске организације било је одувек један од најважнијих задатака партијских руководства, поготову са наставком борби и завршних операција за коначно ослобођење земље и пред задатком победоносног окончања рата и изградње нове државе. Требало је што пре ликвидирати секташтво у погледу пријема нових чланова у Партији. Било је и у 23. бригади случајева да су неки старији борци били још увек ван Партије. На фронту су свакога дана сазревале десетине и десетине нових бораца за Партију. Ту се најбрже и најбоље проверавала оданост ствари народа и Партије. Војна организација увек је била најпогоднија за васпитавање нових

⁴³⁶⁾ И поред упорних настојања и дугогодишњих истраживања у мношм архивима у Београду, Нишу и Зајечару, аутор је успео да пронађе само један партијски извештај, мада их је проналазио за многе друге бригаде 23 и 45. дивизије НОВЈ. Није их пронашао ни код партијских руководиоца бригаде. Зоог тога је ово поглавље обрађено углавном на основу сећања појединих партијских (бригадног и батаљонских) и скојевских ртеоводи-

чланова Партије. Дужност партијске организације била је да све у борбама, на тешким маршевима и у тешким ситуацијама проверене борце прихвати, политички уздиже, преваспитава, било кроз скојевску организацију било кандидовањем, ако су поред храбрости поседовали и основне карактерне особине, водећи при томе рачуна и о социјалном саставу партијске организације.^{437>}

Процес омасовљења Партије у 23. бригади текао је веома споро, јако изражено секташење била је његова основна одлика. За скоро три и по месеца у КПЈ је примљено тридесетак нових чланова, тако да бригадна партијска организација, 12. децембра 1944. године броји 71 члана (по списку), односно 64 на лицу места, као и 49 кандидата за КПЈ, од којих на лицу места 48. Сви су организовани у 18 партијских ћелија, од којих пет штапских ћелија.⁴³⁸⁾

Због малог броја чланова КПЈ, септембра 1944. године биле су формиране само батаљонске партијске ћелије и ћелија штаба 23. бригаде, чији су секретари у батаљонима били помоћници комесара батаљона: Бранко Новаковић Сава (1), Милан Мајсторовић Корчагин (2), Драгољуб Проловић Дража (3) и Александар Борђевић, у 4. батаљону, а помоћник политичког комесара бригаде Љубо Ковачевић, и затим Марко Шубашић руководили су радом бригадне штапске ћелије.

После одласка из градова и села Поморавља и придоласком великог броја мобилисаних бораца, услови за даље омасовљавање Партије били су више него повољни, али они уопште нису били искоришћени. Жестоке борбе које је 23. бригада водила против Немаца на сектору Пожега - Ужице скоро сваког дана су истицале храбре појединце, који су своју оданост великој ствари народа и Партије приказивали и доказивали храбрим делима, али је мало њих примљено у КПЈ. Од 3.888 људи, колико је по списку бројала 23. бригада, 12. децембра 1944. године само 374 (120 чланова Партије и кандидати и 254 чланова СКОЈ-а) су организовани, односно свега 9,6%, што је у основи било недовољно.

Главна мерила за пријем људи у Партију били су храброст, оданост циљевима НО борбе и лично поштење. Секре-

⁴³⁷⁾ НОР, II, 15, док. 27, Директивно писмо ДК КПЈ од 14. јануара 1945. године централним, покрајинским, обласним и дивизијским комитетима КПЈ о задацима и реорганизацији партијске организације и СКОЈ-а у војсци.

⁴³⁸⁾ - Архив Србије, Фонд ПКС, бр. 750 (ранији број 15047). Штаб 23. српске бригаде 45. НОУ дивизије, бр. сл. 12. децембра 1944. године, Покрајинском комитету КПЈ за Србију.

тари партијских ћелија, користили су краће предахе на маршевима и између две борбе и сваки слободан тренутак да анализирају активност и допринос комуниста на развијању другарства и њихово држање у борби и на маршу. Посебно су пажљиво разматрани предлози појединаца и ћелија за кандидовање, односно за пријем кандидата у чланство КПЈ.

кандидатима за пријем у чланство КПЈ, који су често били препуштени сами себи. Са њима се радило појединачно, а теоретски су издизани тако што су присуствовали теоретским састанцима својих ћелија. Кандидатски стаж у партијској организацији 23. бригаде био је још увек дуг, трајао је и по два до три месеца, иако су сви кандидати свакодневно проверавани у борбама на маршевима и у политичком деловању у јединици. Држање батаљонских бироа и бригадног комитета КПЈ према њиховом пријему у КПЈ било је престрого.

После сваке борбе или дужих покрета и маршева одржавани су састанци четних партијских ћелија на којима је детаљно анализирано држање појединаца у њима, како оних у партијској ћелији, тако и свих осталих бораца, посебно руководилаца. На тим састанцима извлечени су закључци о пријему нових чланова у КПЈ. Ауторитет Партије код непартијаца био је увек на висини. Упознати су унутрашњом организацијом и деловањем партијске организације и њеним задацима и циљевима, борци су заволели Партију и доследно и дисциплиновано извршавали задатке које је она пред њих постављала, спремајући се тако и сами за улазак у Партију.

Забележен је један састанак батаљонског бироа у Ваљеву, децембра 1944. године, када је у 4. батаљону примљено шест чланова Партије. Секретар батаљонског бироа КПЈ у 4. батаљону, Александар Борђевић, запамтио је један састанак бироа на коме је Марко Шубашић говорио да морају да приме што више храбрих људи у Партију.

Из записника са састанка ћелије КПЈ у 3. чети 3. батаљона одржаног 27. октобра 1944. године - како се то види из белажнице Мирослава Медведа - констатује се да ћелија броји три члана Партије (два сељака и један радник, сви Срби), али је одлучено и о кандидовању за пријем у КПЈ другова Бранка Петковића, Стојадина Лепојевића и Бранка Раденковића, а да су на састанку ћелије 2. чете 3. батаљона 27. октобра 1944. године у КПЈ примљени и водник Владимир Здравко и политички комесар чете Јанез Томинец, а на састанку ћелије 3. чете

3. батаљона 25. новембра дискутовано је о пријему нових чланова у КПЈ. На састанку ћелије 3. чете 3. батаљона 26. новембра констатовано је да су Чедомир Јовановић, Миодраг Цветановић и Бранко Раденковић веома храбри борци, и они су кандидовани, с тим што је Миодраг Цветановић иримљен у КПЈ већ 1. децембра исте године.

Све до средине новембра 1944. године партијским радом у бригади руководио је партијски руководилац бригаде Душан Ковачевић, помоћник политичког комесара бригаде. Није био формиран бригадни комитет КПЈ, већ је ту функцију незванично вршила партијска ћелија штаба бригаде, која је неправилно постављала као неки виши партијски форум бригаде над осталим партијским ћелијама, што је било чешће критиковано као неоправдано и штетно за садржај рада и делотворност ове партијске ћелије.

Средином новембра 1944. године за помоћника политичког комесара бригаде одређен је капетан Марко Шубашић, који, не знамо из којих разлога, формира бригадни комитет КПЈ тек крајем децембра 1944. године у саставу: секретар Марко Шубашић, а чланови: Божидар Борђевић, командант бригаде, затим помоћници комесара сва четири батаљона: Бранко Новаковић Сава, Милан Мајсторовић Корчагин, Драгољуб Проловић Дража и Александар Борђевић и Славица Жагар, омладински руководилац бригаде.

Први састанак бригадног комитета КПЈ одржан је крајем децембра 1944. године у неком селу на левој обали Дрине и на њему се дискутовало углавном о следећим питањима:

I) Извештај секретара: 1) војно-политичка ситуација у свету и у земљи на просторији на којој се бригада налази и изводи своја борбена дејства; 2) нове директиве примљене за рад.

II) Организационо питање: 1) кандидовање и зачлањивање; 2) васпитни рад; 3) дисциплина; 4) будност.

III) Рад по секторима: 1) војни рад; 2) политички рад; 3) СКОЈ; 4) рад на терену; 5) културно-просветни рад;

IV) Разно.

Био је то скоро уобичајени дневни ред састанака партијских комитета, па чак и партијских ћелија, мада је обухватао сва актуелна питања и проблеме важне за партијску организацију. Секретари батаљонских бироа (успостављених нешто касније) и секретар бригадног комитета СКОЈ-а подносили су извештај о стању и о раду у својим јединицама, а командант

или начелник штаба бригаде извештај о војном сектору. Но без обзира на ту секторску подељеност и задужење рада међу појединим члановима комитета, бригадни комитет КПЈ је већ на првом састанку деловао као партијски колективни орган, дискусија је била конкретна, а осим појединих одлука за партијску организацију неког батаљона, доношене су и одлуке које су имале карактер бригадних задатака целе организације.

Први задатак новоформираног бригадног комитета КПЈ био је што брже omasовљење партијске организације како би се могло што успешније деловати на спровођењу политичке линије КШ. На састанку комитета извршена су и појединачна задужења међу члановима и преузете обавезе одговорности по појединим секторима. Константан је и недовољни партијско-политички рад са члановима Партије и СКОЈ-а као и успорени пријем нових чланова и неуредна евиденција чланства. Врло строги критеријуми за пријем нових чланова у Партију и СКОЈ-у задржали су се у бригади дуго и после овог састанка.

Батаљонски бирои КПЈ у Двадесет трећој бригади формиран су тек јануара 1945. године, с тим што су у протеклом периоду »сазане« и одржаване, мада веома ретко, батаљонске партијске конференције на којима су ћелије штабова батаљона углавном преузимале неку врсту руководеће улоге.⁴³⁹⁾ Секретари батаљонских бироа КПЈ били су помоћници политичких комесара батаљона и уједно су секретари батаљонске штапске ћелије. Чланови батаљонског бироа су били секретари четних ћелија (помоћници политичких комесара чета) и скојевски руководилац батаљона.⁴⁴⁰⁾

Требаће да прође много времена док батаљонски бирои КПЈ и у 23. бригади постану права партијска руководства у батаљону. Чланови бироа више су се осећали секретарима ћелија но руководиоци у оквиру батаљона. Код њих је често било и доста фамилијарности и недовољног залагања у спровођењу партијских директива као и помоћи четним партијским ћелијама. Често се показивало на састанцима бироа да они не познају ни стање својих четних организација, тешко су уочавали проблеме својих чета и проналазили начине да их отклоне. Бирои су и даље врдо ретко одржавали састанке,

⁴³⁹⁾ - Сећања и казивања Радомира Богдановића, дата аутору месеца децембра 1987. године у Београду (белешке у власништву аутора).

⁴⁴⁰⁾ 36. НОР, IX, 4, док. 101, Упутство ЦК КПЈ од 10. новембра 1943. године о устројству и раду батаљонских бироа КПЈ у јединицама НОВ и ПОЈ.

мада је то било условљено и недостатком времена услед скоро свакодневних жестоких борби и напорних маршева које је бригада изводила и на почетку 1945. године. Бирои су ретко критиковали штабове батаљона, а још ређе су их позивали на партијску одговорност, што се одражавало и на степен њихове самокритичности.⁴⁴¹

После директивног писма ЦК КПЈ од 14. јануара 1945. о омасовљењу Партије, пришло се пријему нових чланова мада је тај процес и даље ишао релативно споро. Па ипак, крајем марта 1945. године бригадна партијска организација бројала је преко 230 чланова и кандидата КПЈ који су били организовани у преко 40 партијских ћелија: по осам у сваком батаљону а остали у штабу и при штабу бригаде.

Почетком фебруара 1945. године у свим јединицама 2. армије ЈА одржане су бригадне партијске конференције на којима су изабрани делегати за Земаљску конференцију КПЈ за Србију, која се током рада формирала као Оснивачки конгрес КПЈ за Србију.⁴⁴² Пет делегата 23. српске бригаде пошло је на Конгрес директно са фронта пред Босанском Дубицом. Били су то: Бранко Ијачић, помоћник политичког комесара бригаде, Светислав Миленковић Тиса, помоћник политичког комесара 1. чета 3. батаљона, и још тројица.⁴⁴³

О раду партијских ћелија КПЈ у периоду до 12. децембра 1944. године из већ поменутог извештаја в. д. помоћника политичког комесара 23. бригаде, Марка Шубашића, сазнаје се: »Рад ћелија уопште није задовољавајући, пошто су чланови млади и неискусни у раду. Четне ћелије се уопште не осјећају као руководеће, јер се партијци боје масе и губе се у њој. Партијци нису у стању да уочавају проблеме у јединицама, јер се губе због неискусности у ситницама. Борбеност самих партијаца је задовољавајућа. Теоретска изградња партијаца је на врло ниском ступњу. Од формирања ове бригаде, тј. од 1.9. па до данас није било редовитих партијских састанака а још мање се прорађивао партијски материјал... «⁴⁴⁴

Овако релативно тешка оцена о делатности, односно неактивности партијске организације у 23. бригади резултат је пре свега у основи веома кратког времена које је протекло од

⁴⁴ » Архив ЦК КПЈ, бр. 43/45.

⁴⁴² Теги конгрес Комунистичке партије Југославије, издање »Културе«, Београд, 1948, стр. 212.

⁴⁴³ Примедбе и мишљења Светислава Миленковића Тисе на први део рукописа »Двадесет трећа бригада« дата аутору 5. децембра 1987. године у Васиљу (белешке у власништву аутора).

⁴⁴ Извештај као под 438.

дана доласка в.д. помоћника политичког комесара бригаде Марка Шубашића на ову дужност и дана подношења овог извештаја, о чему говори и сам Шубашић: »... Ради краткоће времена боравка на овој дужности, извештај је кратке садржине, пошто се са свим приликама нисам упознао... «

Радни састанци четних и штапских ћелија држани су у размаку од по 20 дана, често чак и под најтежим условима, за време предах на маршу или између две борбе, а неки ванредни састанци обично пред акцију или пред марш, али и после борби и маршева, када је требало сагледати сваког члана Партије и СКОЈ-а у борби, акцији или на марш.

Партијски састанци држани су и кад су се појављивале слабости значајне и карактеристичне за целу јединицу, затим приликом решавања нарочито тешких проблема из живота и рада јединице, као што су биле појаве дезертерства и заласка бораца на маршу у куће ради узимања намирница од сељака, што се називало »заламањем«, затим поводом предлога за одликовања, при одређивању људи на курсеве и за руководеће дужности као и при анализи слабости и грешака појединих чланова Партије.

Са састанка партијских јединица секретари су били дужни, да поднесу потпуни извештај секретару батаљонског бироа КПЈ, што они нису редовно чинили, или су то чинили олако и неодговорно, а батаљонски секретари били су обавезни да редовно подносе писмене извештаје секретару бригадног комитета КПЈ. Секретар бригадног комитета КПЈ био је обавезан да подноси редовне извештаје Покрајинском комитету КПЈ за Србију (преко политичког комесара 45. дивизије), уз који су партијски били везани бригадни комитети КПЈ.⁴⁴⁵⁾

Руководећа делатност партијских руководстава, секретара и уопште бригадне партијске организације КПЈ осећала се на секторима борбе и живота бригаде: војни и политички рад, СКОЈ, културно-просветни рад, политички рад у народу, санитет и хигијена и други.

ти извесне мање-више дефинисане временске и радне периоде, од којих сваки има своје особености.

Двадесет трећа бригада је, наиме, највећи део овог периода (септембар-почетак децембра 1944) провела у папорпим и

⁴⁴⁵⁾ *Директивно писмо*, као под 437. - Ова је обавеза укинута поменути директивним писмом: »... Према томе помоћници комесара бригаде нису више дужни слати посебне извештаје о стању у својим бригадама... «

дугим маршевима и покретима и у жестоких, скоро свакодневним борбама, када није, било довољно времена за систематску и организовану партијско-политичку активност, а затим долази период релативно мирнијег живота бригаде док је боравила на положајима у одбрани слободне територије Сокобањске котлине и у тек ослобођеним градовима Поморавља, када се много радило на организационим питањима и одржавани редовни теоретски састанци. Међутим, и поред тешких ратних услова и немања времена, партијски рад у основи никада није занемариван, он је био добро организован.

Новембра 1944. године јавља се, мада у мањем обиму, и дезертерство, проблем дотада непознат у бригади, која је била попуњена само добровољцима. Први дезертери јављали су се већ приликом мобилизације. Поједини војници су ноћу бежали из импровизованих бивака, најчешће су остављали оружје и крили се по шумама око својих села.

При организацији и извођењу припрема за први, напорни марш према Косјерићу и Пожеги морало се рачунати и са дезертирањем појединих несвесних, новомобилисаних бораца. Мобилисани војници долазили су углавном из крајева који су дуго били под четницима и у којима је партизански покрет био јак и масован 1941. године, али је у 1942. и 1943. години дошао у стагнацију, углавном у Поморављу. О маршу и о његовој организацији дискутовало се на партијским и скојевским састанцима, па је после тога скренута пажња штабовима батаљона на војничко држање јединица за време покрета и на потребу строге контроле сваког борца. Од старих, оданих и поверљивих бораца, међу којима је било и чланова Партије и СКОЈ-а, формиране су јаче патроле које су се кретале на извесном одстојању од јединице и контролисале борце који су заостајали на маршу и такве приводиле штабовима батаљона.

сара бригаде стоји: »Највећи проблеми су у јединицама кадрови. Са сваком борбом осећа се још више помањкање кадра јер највише гину и рањавани су руководиоци. У том погледу неопходна нам је помоћ. Постоји више чета које имају само по једног партијца, а исте су без комесара и помоћника. Због истог проблема је и политичка свест код бораца врло слаба јер нема људи који би сву ту несвјесну масу обухватили. У вези са истим појављују се и случајеви дезертерства, саморањавања, бацања муниције, губљење оружја, међусобних крађа, и крађа цивилном становништву. Односи међу борцима нису

баш на висини другарске свјести«. ⁴⁴⁶ Иако је слика која се даје у овом извештају у основи песимистичка, она ипак указује на основне проблеме са којима се морала борити партијска организација бригаде у том периоду.

Дезертери су били углавном из редова мобилисаних бораца из Поморавља. На искорењивању ове нездраве и немиле појаве, која је, у времену борби код Пожеге и Ужица погађала и смањивала борбену готовост јединице и у тумачењу њених негативних узрока и релативно тешких војничких и политичких последица, ангажовала се цела бригадна партијска организација. Неки су борци дезертирели пред саму борбу или у току ње, пре него што је временски било могуће да буду организовано и потпуно обухваћени интензивним политичким радом и да се упознају са циљевима народноослободилачке борбе.

Један од узрока појаве дезертерства био је по мишљењу бригадног комитета КПЈ и утицај који су породице бораца вршиле на њих. Скоро сваког дана, из свих крајева Србије у чете и батаљоне стизали су очеви и мајке, браћа, сестре, жене и уопште рођаци бораца да их обиђу. Често су долазили и на сам борбени положај. Они су својим синовима и рођацима причали о сигурном животу у позадини, о кући, о томе да су се они доста борили и како има још увек много оних који су успели да избегну војску и сада седе код куће, о чему је у поменутом извештају бригадног комитета КПЈ стајало: »Борцима у њиховом развијању и раду много сметају свакодневне родбинске посјете. Такођер се дешава много случајева да родбина погинулих бораца тражи превоз ка својим кућама. У том погледу требало би најстрожије забранити позадинским властима даваше дозволе за овакве и сличне случајеве«.

Све је то имало негативни одраз и политички утицај на борце на положају, чија политичка свест није била на завидној висини, па је повећан број дезертера и саморањавања. Рођаци су говорили како у позадини »не раде правилно и праведно«, како долазе на власт »бивши дражиновци«, како само сиротињу терају у војску и у борбу, и тиме су уносили знатно неспокојство код бораца на фронту. Суочене са овако нараслим проблемима, партијска и скојевска организација су свакодневно, на конференцијама и у индивидуалном политичком раду, борцима објашњавале циљеве наше борбе, велику идеју братства и јединства, бориле су се против дефетизма, панике

⁴⁴⁶> Извештај као под 438. г

и носилаца оваквих појава, објашњавајући истовремено борцима узроке тешкоћа са којима се бори нова социјалистичка држава и тако стварале поверење код бораца да ће плодове велике ослободилачке борбе користити пре свих они - борци и њихове породице.

Посебну пажњу бригадна партијска организација је обраћала чувању линије КПЈ и НОБ, јер су се код појединих бораца, па и код неких старешина и чланова КПЈ, за време борби на сектору Пожега - Ужице, појавила извесна расположења која су представљала очито искривљавање те линије. Она су била изазвана тренутном војно-политичком ситуацијом у земљи - па су појединци имали неправилан однос према борцима који су мобилисани или су долазили из непријатељских квислиншких редова. Борба против појаве извесних деформација или оваквих накарадних политичких схватања била је стална обавеза чланова Партије у бригади.⁴⁴⁷⁾

Партијска и скојевска организација, али и штабови батаљона и команде чета, позабавили су се у том периоду и објашњавањем правилних односа између другова и другарица, а и одмах се ригорозно реаговало на сваку неправилност на том плану.

С обзиром на прилив великог броја нових бораца, приметило се извесно попуштање унутрашње дисциплине, па су у том смислу одржавани састанци на којима се говорило о правилном вршењу стражарске службе, поздрављању и ословљавању старешина, а уносио се и званичнији однос међу штабовима, који се дотле граничио са некаквом »трулом« демократијом. Сви ови задаци, осим на политичким конференцијама, постављени су у свој својој оштрини и пред партијску и скојевску организацију а комунисти и скојевци били су основни носиоци борбе за брзо и успешно решавање ових проблема.

Пред полазак на леву обалу Дрине, у источну Босну, штабови и партијска и скојевска организација и њихова руководства правилно су проценили могућности настајања политичких проблема у борачком, па и у старешинском саставу. Већ су се од ретких појединача могла чути питања: »Шта ћемо ми у Босни и у Хрватској?«, нарочито од новомобилисаних, а могло се очекивати и дезертерство. Штабови и партијска и скојевска организација приступили су организовано и плански

⁴⁴⁷⁾ АОС, к. 1086, ф. 1, док. 59 - 15. октобар 1944. године. *Наређење Главног штаба НОВ и ПО Србије* за заузимање правилног става према борцима који су из непријатељских редова дошли у НОВЈ у јесен 1944. године.

политичким припремама бораца за нове задатке и на новој војној просторији. Објашњавана је нова војна и политичка ситуација, која је од бораца захтевала покрете и борбе на целој државној још неослобођеној територији, ако је потребно, и ван граница наше земље, да би се заувек уништио немачки фашизам, чиме би се и рат брже завршавао.

Тако је развијан понос код бораца што су учесници борби за ослобођење и других крајева наше земље и других народа. Борцима су држани политички часови на којима се говорило о »учешћу народа Босне и Херцеговине у НО борби«, о доприносу хрватског народа борби за национално ослобођење целе наше земље, о братству и јединству народа Југославије, које треба стално проширивати и учвршћивати. Посебно се говорило о односу бораца јединица 45. дивизије, као »српске« дивизије према народу на просторији на којој ће се дивизија кретати и изводити своја борбена дејства.

Међу новомобилисаним борцима појавило се и неколико случајева саморањавања, гунђања, а било је и ретких појединаца који су деловали изразито непријатељски, неки су спроводили и саботажне акције по јединицама, наговарајући друге борце да беже својим кућама. Првог јануара 1945. године, у селу Цапарде, одржан је велики политички збор на којем је, после говора политичког комесара бригаде, мајора Трајка Јовановића, по одлуци војног суда, јавно стрељано пет ових саботера.⁴⁴⁸⁾

Партијска и скојевска организација објашњавале су ову строгу и тешку меру међу осталим борцима, разбијајући међу њима извештан страх који су подгрејавали непријатељски елементи.

поставио се и идеолошки проблем садржаја рада партијске ћелије штаба бригаде. Није се правилно схватало да је ова ћелија једнака са осталима, него се на њеним састанцима често претресало стање у батаљонима и у штабу бригаде, тако да је она почела да добија карактер војног и политичког руководства, неког партијског форума, па ни штаб бригаде понекада није могао доћи до руководећег изражаја. У већ поменутом бригадном извештају стоји: »... Штабске ћелије такође се до сада нису редовно састајале нити схватале своју дужност као најстарије и најзрелије ћелије. Бригадна ћелија до мог до-

⁴⁴⁸⁾ АОС, к. 1331, рег. бр. 1-1, стрељана су четири борца родом из Рековца и околине, њихова имена су позната и дата су у наведеном документу.

ласка се састала само један пут. Помоћ од стране штапске ћелије СКОЈ-у и од ње другим ћелијама није била... «⁴⁴⁹⁾

Значајни недостатак у раду штапских партијских ћелија био је и у томе што се на њиховим састанцима искључиво говорило о питањима батаљона или бригаде, а мање о личном држању чланова и о партијском раду ћелије. У неким четама појавио се и проблем »прејаживања«⁴⁵⁰⁾ секретара четних ћелија КПЈ од стране политичких комесара чета, али се и на то брзо и енергично реаговало и то је престало, остали су само случајеви. ^{ТОКОМ} времена, уз помоћ дивизијског комитета КПЈ, а посебно после проучавања и примене Директивног писма ЦК КПЈ од 14. јануара 1945. године,⁴⁵⁰⁾ многе од ових слабости биле су отклоњене и штапске партијске ћелије почеле су интензивније да се баве само својим унутрашњим проблемима и задацима.

Један од врло важних проблема у раду партијске организације у бригади био је и успостављање правилних односа између командира чета и штабова батаљона, с једне, и секретара ћелија и батаљонских бироа КПЈ, с друге стране. Као остатак раније наслеђених схватања из рада партијске организације у партизанским одредима и батаљонима, поједини секретари сматрали су да су они старији од своје команде чете, односно штаба батаљона, па нису увек ни извршавали њихова наређења. С друге стране, поједини командири, па и неки команданти батаљона, нису се понекада осећали и као комунисти који треба да буду одговорни пред Партијом, односно на партијским састанцима осећали су се одговорним само по војном сектору, а за друге секторе сматрали су одговорним друге руководиоце, пре свих политичке комесаре и њихове помоћнике, па су тако и једнострано учествовали у раду партијске организације.

ОРГАНИЗАЦИЈА СКОЈ-а У БРИГАДИ

Савез комунистичке омладине Југославије (СКОЈ) имао је многоструку организациону, политичку и културно-просветну улогу у животу и борбеној активности и у 23. бригади 45. дивизије НОВЈ. Његови чланови су, под руководством бригадне партијске организације КПЈ, били у првим борбеним редовима у јуришу на непријатеља и у чврстој, до последњег метка,

⁴⁴⁹⁾ *Извештај*, као под 438.

⁴⁵⁰⁾ *Писмо*, као под 438.

одбрани запоседнутих положаја. СКОЈ је остварио руководећу улогу међу бригадним омладинским масама, које је мобилисао у ослободилачку борбу и постао главни ослонац КПЈ у реализацији њене политичке и руководеће улоге у народноослободилачкој борби.

и политичког рада формирана и деловала веома бројна скојевска организација високе политичке свести и оданости циљевима народноослободилачке борбе, храбра и иницијативна, која је своју активност испољавала на унутрашњим организационим и политичким проблемима и питањима, у раду са омладином, у културно-просветном раду, у агитацији и пропаганди и на сопственој идеолошкој изградњи.

тивности, организација СКОЈ-а је као и партијска организација, уосталом као и цела бригада, прошла кроз, углавном, три временска раздобља: од оснивања бригаде до уласка у тек ослобођене градове Поморавља, затим на сектору Пожега - Ужице - Љубовија и у припремама за излазак на дрински мостобран и од преласка у источну Босну до краја рата. Свако од тих раздобља имало је своје карактеристике које су се и те како одразиле на развој скојевске организације, на њено омасовљење и квалитет и разноврсност њене активности.^{45"}

Организација СКОЈ-а у 23. бригади у време њеног формирања састојала се од три батаљонска актива, јер није било довољно чланства за формирање четних актива, било их је само педесетак. Секретар СКОЈ-а у бригади била је Славица Жагар, Словенка, која је у Србију дошла из једне од приморско-горанских бригада НОВЈ, и скојевском организацијом руководила је све до марта 1945. године, када је отишла за скојевског руководиоца 45. дивизије, а функцију секретара комитета СКОЈ-а у 23. бригади преузео је Радомир Богдановић Раде, ђак са Косова.

Бригадни комитет СКОЈ-а формиран је тек у другој половини новембра 1944. године, када се Славица Жагар, омладински руководилац бригаде, вратила се Првог конгреса УСАОС-а у Београду. Секретар Комитета била је Славица Жагар, а чланови су били омладински руководиоци, односно секретари

^{45"} О организацији СКОЈ-а у 23. српској бригади сачувана су само три писана документа, па је и овај одељак рађен углавном на основу сећања преживелих партијских и скојевских руководилаца, што даље значи да је као такав и непотпун.

батаљонских актива СКОЈ-а (нешто касније секретари батаљонских бироа СКОЈ-а): Александар Јаблановић Царић (за 1), Светозар Богдановић (за 2), Владимир Ковачевић (за 3) и Неда Бенић (за 4. батаљона) и још два секретара актива СКОЈ-а приштапских јединица бригаде.

Новоформирани бригадни комитет СКОЈ-а није одржао ниједан састанак све до средине децембра 1944. године, о чему секретар комитета обавештава Покрајински комитет СКОЈ-а за Србију: »Од формирања наше бригаде, тј. од 1. септембра 1944. па до 23. новембра 1944. године по СКОЈ-у се није радило скоро ништа. Комесара који би упознао омладински рад није било, а руководилац СКОЈ-а дошао је тек 20. септембра 1944. године. Но пошто је исти био позван на I конгрес (антифашистичке омладине Србије - п.а.), бригада је остала без руководиоца све од 1. октобра па до сада. Замену у овом кратком времену, а у новој бригади нисам нашла. Дивизија нам у том погледу такође није могла пружити помоћ. Ускоро је отишао и комесар бригаде на нову дужност, тако да је бригада привремено престала и са политичким и партијским радом... Бригадни комитет због непрекидних борби, није се још састао. Први одмор употребићемо за састанак.⁴⁵²

Почетком децембра 1944. године формиран су и батаљонски комитети СКОЈ-а, чији су секретари били чланови бригадног комитета СКОЈ-а. Батаљонски комитети СКОЈ-а имали су од 7 до 11 чланова. Углавном су то били секретари четних актива СКОЈ-а и неколико других најбољих скојевки и скојеваца. Комитети су били руководећа омладинска тела у батаљонима и били су одговорни за рад четних актива СКОЈ-а. Основни и једини задатак батаљонских комитета СКОЈ-а био је да усмеравају развитак и активност батаљонских организација СКОЈ-а. Секретар батаљонског комитета СКОЈ-а налазио се у некој од приштапских јединица или при штабу батаљона. Батаљонски комитети СКОЈ-а своје прве састанке одржали су тек у првој половини децембра 1944. године.

Новембра месеца 1944. године 23. бригада је бројала око 3.800 људи, од којих је скоро 80% или 2.900 било омладинаца и скоро тридесетак омладинки, па је деловање малобројне скојевске организације било утолико значајније. У времену

⁴⁵² Архив Србије, фонд »Србије«, док. II/358. - Штаб 23. српске ударне бригаде 45. НОУ дивизије, бр. сл., од 8. 12. 1944. године. Положај, Покрајинском комитету СКОЈ-а за Србију. *Извештај бригадног комитета СКОЈ-а 23. бригаде*. У потпису - секретар бригадног комитета - Славица Жагар.

реорганизације бригаде, док се налазила у тек ослобођеним градовима Поморавља, скојевска организација морала је да се бави пре свега својом унутрашњом организацијом и омасовљењем.

Велики број омладинаца и омладинки чланова СКОЈ-а примљен је у овом периоду у Партију и заузео војне и политичке функције у новоформираним четама и батаљонима, па су батаљонски активни СКОЈ-а, крајем октобра 1944. године спали на веома мали број чланства. Требало је, уместо ранија три, сада формирати по седам актива у седам чета сваког батаљона. Међутим, иако се већ у градовима Поморавља приступило формирању нових актива СКОЈ-а у четама, та је активност била прекинута дивизијском заповешћу за покрет на сектор Пожега - Ужице, а затим и скоро свакодневним борбама у којима је бригада учествовала већ од првих дана доласка на нову борбену просторију, средином новембра 1944. године.

Пре почетка борби на дринском мостобрану, у 23. бригади су, почетком децембра 1944. године, по списку била 254, а на лицу места 241 скојевац.⁴⁵³ У даљем временском раздобљу, у жестоким борбама против непријатеља свих боја и врста, највише против Немаца на Дрини, код Власенице и код Зворника, погинуло је преко 60 скојеваца, што је речито говорило о високом моралном и борбеном лику скојевског чланства у 23. бригади. Међутим, како није било масовнијег пријема у чланство СКОЈ-а, секташтво је било очигледно, тако да је бригадна скојевска организација почела да се омасовљује тек марта 1945. године.

Помоћ партијске организације и политичких руководилаца скојевској организацији у бригади никада није била довољна, што се одражавало и на развој и активност скојевске организације, па ће бригадни руководилац СКОЈ-а, можда и мало преоштро, говорити о том проблему, у свом овде већ поменутом извештају: »У бригади је владала општа неактивност Партије и СКОЈ-а. Пошто је организованих људи, партијаца и скојеваца, мало, изгледа да су се толико уплашили навале новомобилисаних бораца и да се плаше одговорности. Због тога се нису ни усуђивали решавати проблеме већег обима, већ су се губили у ситуацијама, заваривајући и сами себе о задовољавајућем стању. Недостатак политичких кадрова, нарочито партијског проузрокује ове две ствари:

Прво: политкоми чета и политички делегати постављени су скоро као вршиоци дужности и због форме. Пошто им до

⁴⁵³ Извештај скојевски као под 452.

сада није пружена никаква помоћ и дата упутства у погледу њихова рада, то исти не знају руководити политичким часовима и схваћени су од масе омладинаца више као нека врста економских лица. Овим политичким руководиоцима недостаје политичка свест и одговорност. Они се плаше борбе и то им руши ауторитет«. Била је то претерана и неодмерена оцена омладинског руководиоца бригаде, јер су се баш политички комесари чета у борбама на сектору Пожега - Љубовија одликовали изванредном храброшћу, што Славица Жагар изгледа није знала, јер је тек дошла са Конгреса УСАОС-а.

ска организација у 23. бригади била је увек јака борбена и политичка снага, чији је политички утицај на огромну већину бораца био заиста приметан и плодан. Зато је превише песимистичка била оцена дата у поменутом извештају секретара бригадног СКОЈ-а. Недостају каснији извештаји како би се утврдило да се стање већ од почетка 1945. године значајно побољшало.

На састанцима бригадног комитета и батаљонских комитета СКОЈ-а према сећањима њихових преживелих чланова стално су доношени закључци о побољшавању овог стања. Дневни редови ових састанака били су разноврсни, актуелни и различитог карактера. На дневном реду скоро сваког састанка било актива или комитета, било је организационо питање, којим су решавани унутрашњи, чисто организациони проблеми скојевске организације и задаци: пријем нових чланова у СКОЈ, анализа држања скојеваца на маршу и у борби, војна и политичка активност сваког скојевца понаособ, критика и самокритика - то најубојитије оружје сваког комунисте и скојевца. Према искрслом мањем или тежем проблему војне или политичке природе скојевска организација у бригади реаговала је брзо, актуелно и енергично.

За време боравка у ослобођеним градовима и селима Поморавља у бригади је била организована жива културно-просветна и политичка делатност, како са борцима у бригади, тако и са омладином на терену. У ретким »соколским«, касније претвореним у омладинске домове, организоване су бројне приредбе. Градска омладина била је масовно укључена у све видове ове друштвене делатности, са основним задатком помоћи фронту и за победу над непријатељем.

антифашистичке омладине Србије. Још док се бригада нала-

зила у рејону Књажевца и у Тимочкој крајини извршен је избор делегата на састанцима скојевских актива и на омладинским конференцијама по четама и батаљонима, укупно 14 делегата. Делегацију је предводила Славица Жагар, а делегати су били и Радомир Богдановић, Стјепан Заниновић, Александар Јаблановић Царић, Милорад Дикић, Милка Ракић, Миодраг Цветановић, Неда Бенић и други.

Група је преко Ртња дошла у Сокобању и наставила према Јужној Морави и одатле ка Прокупљу, а затим поново преко тек ослобођеног Ниша и даље преко Буприје, Јагодине, Крагујевца и Аранђеловца отишла у Београд и присуствовала Првом конгресу Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије, 16. и 17. новембра 1944. године.⁴⁵⁴

По добијању дивизијске заповести за покрет на сектор Пожега - Ужице - Љубовија све бригаде 45. дивизије усиљеним маршем кренуле су ка новој просторији. Марш је био тежак и напоран и одвијао се у условима хладног јесењег времена. Многи борци били су скоро боси и слабо обучени. Маршевали су недавно мобилисани борци који нису имали ни кондиције ни искуства, па је било и ретких случајева дезертерства. Скојевци, са којима су пред марш били организовани посебни састанци актива, провлачили су се кроз колоне и храбрили изнемогле и поједине малодушне борце.

Бригадна скојевска организација је и на овој просторији развијала и деловала у новим, далеко суровијим борбеним условима и по новим формама. Секретари актива са секретарима батаљонског комитета СКОЈ-а организовали су најчешће тзв. »летеће састанке«, кратке по трајању и уз учешће онолико омладинаца и омладински колико моментално није било на положају. Чешће су ти састанци одржавани и на самом положају. На састанцима су учавани најбољи, највреднији и најхрабрији омладинци, који су стално проверавани у скоро свакодневним борбама и примани су у СКОЈ. Од њих су формирано нови активи СКОЈ-а. Овако интензивна организациона и политичка активност четних и батаљонских секретара СКОЈ-а омогућила је да се до средине децембра 1944. године у свим стрељачким, митраљеским и минобаљачким четама формирају четни активи СКОЈ-а, тако да је бригадна скојевска организација 8. децембра 1944. године бројала 254 члана.

Скојевска организација сукобила се новембра месеца 1944. године и са проблемом недовољне борбености нових, углав-

454) Милутин Булајић, »Одлазак на Конгрес«, Ниш, *Народне новине*, фебруар, 1975; *М. Борковић*, н. д., стр. 358-373; *Први конгрес УСАОС-а*, Београд, 1944.

ном новомобилисаних бораца из Поморавља, тако да је секретар бригадног комитета СКОЈ-а, Славица Жагар, у поменутом извештају, можда мало драматично, писала: »... Пошто је политичка свест код бораца скоро на нули, разумљива је и њихова слаба борбеност. Носиоци борбености су стари руководиоци партијци и добри скојевци. Ако погледамо после једне борбе списак погинулих и рањених, пада у очи да велики број чине баш ти руководиоци. Само у једном батаљону, од формирања ове бригаде па до 25. новембра 1944. године погинуло је 8 руководиоца - партијаца, а рањених у свакој борби има више њих. Тако се после сваке борбе поставља у још јачој мери питање руковођења и руководиоца... «.

Бригадна скојевска организација нашла се тада пред великим задатком: подићи борбеност и политичку свест омладинских борацких маса и тиме помоћи руководству у извршењу борбених задатака. На тај задатак организацију је обавезао и ПК СКОЈ-а за Србију: »Примили смо ваш извештај од 8. о. м.

У одговору вам обраћамо пажњу на недостатке извештаја и поједине недостатке вашег рада. Све наше јединице у Србији нагло су порасле и попуњене новим масама омладине од које добар део био је читаво ово време трајања борбе у нашој земљи по страни. Многи су непријатељском пропагандом утицајем четничких банди које су настојале да угуше борбени дух наше омладине, искварени и примили васпитање и погледе на живот и борбу онако како су их они васпитавали. Али, данас се они налазе у нашој војсци, васпитавају од нас, наших руководиоца, који су кроз борбу изникли, свакодневно иду из борбе у борбу и добијају сасвим друге погледе о свему. Дужност скојевске организације и појединачно скојеваца, није само да они буду први и испред свих да истрчавају у борби, већ и да покрену читаву своју јединицу да иде напред, да се сви боре. Разлог због чега су до сада гинули само руководиоци код вас лежи баш у томе што ви преко скојевске организације, преко конференција читаве омладине пред акцију нисте довољно извршили припреме. Ако најбољи борци и наши руководиоци пред борбу објасне и поставе задатак пред јединицу, одреде свакоме место у борби, неће се догодити да се за читаву чету бори десетина најбољих бораца. На тај начин подизање борбености код вас треба да буде главни задатак«.⁴⁵⁵⁾

455) Дрхив Србије (раније: АИРПС), фонд »Србија«, док. П/364. - Покрајински комитет КПЈ за Србију, бр. 232, од 20. XII 1944. године, Бригадном комитету СКОЈ-а 23. српске НО бригаде.

Указивало се на недовољну борбеност новомобилисаних бораца, мада се у томе претеривало, нарочито у поменутиим партијским и скојевским извештајима. Борци су стицали борбено искуство у скоро свакодневним жестоким борбама против Немаца, и многи су показивали изванредну храброст, а то искуство је плаћено драгоценим људским животима.

Тих новембарских и децембарских дана 1944. године, скојевска организација сукобила се и са проблемима дезертерства. Поједини несвесни борци су још пре борбе губили намерно везу са јединицама и тиме су слабили ударну моћ јединице, или су у борбу улазили већином руководиоци и стари партизани, и гинули, јер су борбе биле тешке, тако да се проређивао и скојевски кадар. Дезертери су, бежећи из јединице или већ када су се вратили ширили паничне и неосноване вести, па је скојевска организација морала да се озбиљно суочи и са овим проблемима, о чему секретар бригадног комитета СКОЈ-а 23. бригаде пише у поменутом извештају: »... Да би се избегло дезертерство, саморањавање, кварење оружја и бацање муниције и да би се бар унеколико решио проблем кадрова, било би потребно да се Партија у овој бригади појача уз вашу помоћ. Тиме би и СКОЈ добио пуну подршку и могућност за бржи и јачи развој... «

Суочен са овако тешким, мада помало и драматизованим проблемом, бригадни комитет СКОЈ-а започео је интензивнију акцију на његовом отклањању, пре свега организованијим политичким радом и агитацијом, али све више и појединачним контактима скојевских секретара са борцима. Одржан је мањи број дужих састанака актива на којима се дискутовало о начину активности скојеваца у решавања овог проблема. Секретар бригадног комитета СКОЈ-а о томе пише: »... У задње дане руководиоци и борци сувише лабаво схватају организовање обезбеђења својих јединица, тако је дошло већ више пута до изненађења од стране непријатеља. Жртва на срећу није било, али их је могло бити. СКОЈ мисли на све проблеме. Уколико их сами не уче, ми их учавамо заједнички - обилажењем јединица. Да би се све ове ствари спречиле, СКОЈ је почео са интензивним радом. Руководиоцима актива и батаљонских комитета пружамо директну помоћ обиласком њихових јединица, исправљањем грешака на лицу места, одржавањем скојевских састанака, омладинским конференцијама и заједничким конференцијама старих бораца са омладином - где се говори баш о тим проблемима. Одмах се осећа код ом-

ладинских руководстава храброст, не плаше се масе, јер осећају подршку. Задатак актива је да се пре и после борбе са-стаје, да се заједнички разговара о држању појединих бораца и с тим у вези дају предлози о размештају кадрова... Да би се повећала контрола и рад са необухваћеним омладинцима, добио је сваки скојевац задатак да ради са више њих и да их контролише у борби... «

Штабови и политичка руководства, партијски и скојевски комитети организовано су активирали руководиоце и ћелије и активе на објашњавању и ефикасном отклањању овог проблема из живота јединица. Одржано је више политичких, највише четних конференција, на којима се говорило и дискутовало о политичкој свести бораца НОВЈ, о томе зашто се ми боримо, о циљевима наше борбе, о њеном значају за народе Југославије и о њеним тековинама. Када се и где се то могло, појачаван је политички рад са омладином, посебно су проучаване теме »Одлуке Другог заседања АВНОЈ-а« и »Борба народа поробљене Југославије«, а читани су и многи чланци из »Борбе« и »Политике«, док су делегати Првог конгреса Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије говорили омладини о својим утисцима са Конгреса и о његовим одлукама. О томе је Славица Жагара писала: »Пошто је интересовање за политички рад бораца мало због слабог рада политичког кадра, то су активи добили задатак да преко игре 'интелигенције' про-рађују најнужнији политички материјал. Овај начин учења омладинци примају са весељем... «

На четним политичким конференцијама секретари актива СКОЈ-а, а и други скојевци, говорили су и величали и херојске подвиге појединих бораца из бригаде. Захтевала се борбеност посебно од нових чланова СКОЈ-а. Развијани су и разговори о данашњем положају југословенске омладине и о сличним темама. Чланови СКОЈ-а развијали су такође и велику будност према свима онима који су покушавали било на који начин да саботирају народноослободилачку борбу. Организовано је и писање чланака, прилога и песама у четним зидним новинама и батаљонским листовима, чиме се указивало појединачно на такве случајеве и борце.

Пред прелазак бригаде преко Дрине, на дрински мостобран, бригадна скојевска организација била је веома активно ангажована у објашњавању војног и политичког значаја тог преласка, па су сви активи СКОЈ-а имали посебне састанке са ТОМ темом.

1)_____: •

Бригадна скојевска организација је по преласку 23. бригаде у Босну деловала и расправљала о многим унутарорганизацијским и политичким и другим проблемима јединице, од којих су били најважнији: појединачни случајеви дезертерства и саморањавања, случајеви »гунђања« и »заламања«, чак и неколико случајева пљачке народа, а дискутовало се и о сталним скојевским задацима: политички рад међу бригадном омладином и на терену и веза скојевске организације са омладинском организацијом на терену, рад на војничком усавршавању и културно-просветни рад у јединици.

На овој просторији и у овом периоду скојевска организација била је иницијатор и организатор многих и разноврсних четних, батаљонских и бригадних такмичења на војничком, политичком и културно-просветном пољу.

Морални и борбени квалитет скојевског чланства побољшавани су скоро сваким даном, у борбама и на маршеви-ма. Скојевци су сада на састанцима, после тешких борби на дринском мостобрану, показивали повећање свести огромне већине бораца на је бригада у већ четворомесечним борбама и веома напорним маршевима у источној Босни стално појачавала свој борбени морал, који је стално растао упркос свим тим надљудским напорима бораца и старешина. Скојевци су били свесни да се већ четири месеца бригада налазила на сталним, дугим напорним маршевима и у свакодневним борбама, али и да је борбени морал јединице, упркос тим напорима, стално растао. Увек се могла чути песма и добро расположење, иако секретар бригадног комитета СКОЈ-а само месец дана раније записује: »Песме се скоро и нису чуле, намрштеност и мрачно расположење осећа се после појединачних борби. Скојевци су почели са песмама и шалама да би подigli морал и живахност код бораца... «

Скојевска организација 23. бригаде била је и у овом периоду веома ангажована и у политичком животу бригаде, активно помажући њеном војном и политичком руководству у решавању многих војних и политичких проблема искрслих у току марша и борбе. Тако се, опет можда помало и драматично, појавио проблем дезертерства и саботерства, већ у првим борбама на дринском мостобрану, где су борбе биле жестоке са много погинулих и више рањених бораца и старешина. И овога пута су штабови и партијска и скојевска руководства драматизовали ситуацију. У околна села су послате јаке и бројне патроле ради прикупљања бораца који су »дезертира-

ли« у протеклим борбама у времену од 20. до 24. децембра 1944. године, мада се огромна већина бораца су изгубили везу после неколико дана вратила у своје јединице.

Дезертера је било, али далеко мање, и у борбама против Немаца код Власенице и на планини Мајевици, а сасвим ретких на Озрену.

Дезертерство није био проблем у односу на преко 3.800 бораца, колико је бригада бројала. У овом временском периоду дезертирало је око 70-80 бораца, али је то током времена добијало своје партијско-политичке, а нарочито војне димензије, са којима су се скојевска партијска организација морала ухватити укоштац.⁴⁵⁶⁾

Бригадни комитет СКОЈ-а одржао је састанак о појави дезертерства, а састанке са сличним дневним редом одржали су и батаљонски комитети СКОЈ-а, а затим и четни скојевски активни. На састанцима је строго, озбиљно и аргуменотвано изношено стање у коме се налазила бригада и искрсли проблеми и доношени су задаци скојевске организације о раду на савладавању свих тих проблема.

Мада број дезертера никада није био велики, проблем се ипак провлачио кроз бригаду, постајао је све актуелнији. Како би сузбио ову појаву, осим интензивног политичког рада, штаб 23. бригаде је, на великом бригадном политичком збору у селу Цапарди, 1. јануара 1945. године, после говора политичког комесара бригаде мајора Трајка Јовановића Јосифа, саопштио одлуку војног суда о стрељању четири бораца, за које је утврђено да су пре дезертерства спроводили саботажне акције.⁴⁵⁷⁾ Стрељање је било јавно, пред батаљонским стројевима, у једном хладном зимском снежном дану, на пољани код села Цапарде. Скојевци су борцима објашњавали строгост војног суда према четворици који су се оглушили о свету борбу свих народа Југославије за коначно истеривање окупатора из наше земље.

Помало опет драматизовано, скојевска организација бавила се у овом периоду и проблемом односа новомобилисаних бораца према народу на овој просторији на којој се бригада

⁴⁵⁶⁾ О појавним облицима и димензијама дезертерства и о реаговању војног и политичког руководства и партијске организације, као и о осталим проблемима са којима су се истовремено бавиле партијска и скојевска организација, писано је у одељку »Бригадна организација КПЈ«, а овде се пише само о деловању скојевске организације. Осим дезертерства, ту су били и проблеми односа према народу, саморањавања и други.

⁴⁵⁷⁾ АОС, видети напомену број 448.

кретала од децембра 1944. до краја марта 1945. године. Доласком на нову просторију, пред скојевском организацијом се појавио проблем неправилних схватања појединих бораца идеје братства и јединства, која још увек није била продрла до њихове свести. Ти ретки појединци су сматрали да је сав народ преко Дрине у усташама или је њима наклоњен.

Да зло буде још веће, појавила се пљачка овог ионако већ осиромашеног и опљачканог народа. Дешавало се да су поједини борци излазили из колоне и, скривајући се од старешина и својих другова, пљачкали, односно »заламали«, како су они то говорили. Због тога ће секретар бригадног комитета СКОЈ-а писати: »Народ је почео да нас гледа подозриво очима и показивао извесну антипатију, не према свима јер је и међу нама видео старе борце.⁴⁵⁸

На састанцима комитета и актива СКОЈ-а и на четним омладинским конференцијама говорило се о идеји братства и јединства, изношени су примери херојства појединих муслиманских бораца у одбрани српских села од усташа, Немаца и четника, а организовано је и колективно читање чланака друга Тита »О братству и јединству«, затим Титов говор на Првом конгресу УСАОС-а о јединству омладине, истицане су велике Титове речи »о потреби борбе на сваком терену, све док фашистичка звер не буде уништена и сви крајеви наше земље не буду слободни«.

зидовима исписивали пароле у којима се оштро реаговало на случајеве пљачке и дезертерства. За време маршева и покрета сваког оног ко је био примећен да »залама« скојевци су на лицу места политички убеђивали и подвргавали оштрој критици.

Појавио се и проблем »гунђања« појединих бораца, нарочито у данима борбе за Власеницу и на планини Мајевици када се бригада, усред свакодневних борби и маршева, нашла на терену који је непријатељ опљачкао и попалио, па је довоз хране из позадине био успорен. Чланови скојевске организације стрпљиво су подносили све тешкоће, па су ради подизања борбеног морала певали тако звани »хорови гладних«, стално су певали и смејали се и после најнапорнијих маршева и говорили како су све ове тешкоће пролазне и да ће сигурно бити боље и организованије. Међутим, и даље је, нарочито у

⁴⁵⁸> Архив ЦК СКЈ (раније: АИРПС), рег. бр. 1945/34, *Извештај бригадног комитета СКОЈ-а 23. српске НО бригаде*, од 19. фебруара 1945. године.

јануару и фебруару 1945. године, било оних који су у почетку тајно а затим и јавно »гунђали«.

На састанцима четних актива и у личном контакту са појединцима и на омладинским конференцијама скојевци су износили право стање ствари и њихове узроке и политички се борили против свих оних који су »гунђали«. Било је и далеко више будности према њима. Скојевци су говорили о томе да је окупатор у току своје трогодишње владавине потпуно опљачкао и попалио нашу земљу, да наше фабрике у ослобођеним крајевима тек почињу да раде и да наша позадина живи и ради под једином паролом »Све за фронт - све за победу!« и да ће ускоро бити далеко боље и свега што треба борцима на фронту. Констатовано је такође да је довоз намирница из дивизије у бригади и даље до батаљона на положаје, односно из Србије у Босну, често био онемогућен зимским временским условима и лошим путевима, али су скојевци доказивали да је штаб бригаде предузео све да се снабдевање што пре побољша. Убрзо после борби за Власеницу и силаска на друм Власеница - Зворник и овај проблем је нестао.

Скојевска организација бригаде се тих зимских дана у Босни борила против појава »саморађавања«. Како би избегли борбу и сачували свој »русу главу« и отишли кући или у болницу и у »топлу« позадину, поједини веома ретки политички несвесни борци, сами су себе рађавали. Чинили су то гако што би ставили хлеб на пушку, затим шаку преко хлеба и онда окидали, чиме су се барутни гасови задржавали у хлебу и стицао се утисак да је дотични рађен из даљине у борби. Скојевци су указивали на ове појаве и оштро их критиковали на четним састанцима, говорећи о њима као издајницима домовине, чијим примером нико не би смео да иде.

Скојевски активни организовали су у овом временском периоду међусобно такмичење чета која ће одржати више конференција и састанака и код којих ће се четних актива ови проблеми најбрже изгубити. Са интензивном »стахановском« активношћу и кроз скоро свакодневне борбе ови су се проблеми смањивали и нестајали, тако да је дезертерство последњим месецима рата потпуно нестало. Није више било ни случајева саморађавања, а »гунђање« и »заламање« се више није ни помињало.

Борци и старешине су преко штампе били обавештени о срамним изјавама краља Петра II Карађорђевића да се једино

четници боре против Немаца у Југославији⁴⁵⁹⁾, на су скојевска руководства организовала омладинске конференције по батаљонима на којима су одмладинци оштро осуђивали ове краљеве изјаве и његово неприхватљиво политичко деловање против сопственог народа. На скојевским састанцима и четним омладинским конференцијама изношено је непријатељско деловање краља Петра II против сопственог народа и НО борбе и злочиначка активност краљевог министра војске, генерала Драже Михаиловића, а истовремено су проучаване и Одлуке Другог заседања АВНОЈ-а. Чланови СКОЈ-а су били најактивнији дискусанти на четним политичким часовима.

тембар-децембар 1944. године) значајна је била и њена активност и на војном сектору. Осим војне обуке и такмичења у упознавању наоружања, организација се много залагала на пољу личне хигијене код свих бораца и инсистирала на чишћењу одеће од вашију и свакодневном умивању и прању, без обзира на временске услове, као превентиви против пегавог тифуса.

Скојевска организација била је и у овом периоду несумњиво веома активна у војном и политичком, као и у културно-просветном раду, мада за њих није било никада довољно времена. Она је била први и најбољи помагач партијској организацији и војном и политичком руководству бригаде и батаљона у решавању многих крупних проблема и у подизању политичке свести, борбеног морала и културно-просветног нивоа борачког, пре свега омладинског састава бригаде.

Поводом прославе Светске омладинске недеље, Централни одбор Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије (УСАОЈ) упутио је фебруара 1945. године свим омладинским организацијама позив да организују прославу у времену од 21. до 28. марта 1945. године.⁴⁶⁰⁾ Главна прослава одржана је у Тузли и свака је бригада делегирала своје скојевце.⁴⁶¹⁾

Сви борци бригаде, у већини омладина, прихватили су позив на такмичење на војном, политичком и културно-просветном сектору. По свим јединицама 23. бригаде, 4. априла 1945. године су одржане конференције са штабовима батаљона, на

⁴⁵⁹⁾ Видети напомену број 223.

⁴⁶⁰⁾ АОС, к. 1069, ф. 2, док. 8.

⁴⁶¹⁾ АОС, к. 1339-А, док. 24, Штаб 45. дивизије, 20. марта 1945. године, доставља *наређење потчињеним јединицама за упућивање људства у Тузлу, поводом прославе Светске омладинске недеље.*

којима је, поред осталог, тумачен и програм 45-дневног такмичења предвиђеног за време од 5. априла до 20. маја 1945. године.

На политичком плану борци и јединице су се такмичили у томе ко ће боље спровести и проучити политичку тему »Братство и јединство народа Југославије«, а посебно »Декларацију председника владе маршала Тита«.⁴⁶² На војном плану такмичење се одвијало у томе која ће јединица обучити више бораца у руковању различитим оружјем, у брзини укопавања и прецизности гађања и која ће јединица боље учврстити дисциплину и савесност у извршавању наређења старешина. Међу батаљоним је почело такмичење у томе која ће јединица заробити више непријатељских војника и запленили њихово оружје. Борци и старешине такмичили су се и где ће бити боље организовани културно-просветни одбори и масовнији обучавањени борци у њима, затим која ће јединица боље организовати борбу против пегавог и трбушног тифуса, опаких болести које су нанеле огромна зла у јединицама 23. бригаде, као и која ће јединица одржати више састанака и приредби са народом и пружити већу помоћ народу у сузбијању разних епидемија и привођењу крају пролећне сетве у овим крајевима Босне.⁴⁶³

Такмичење је оживело и заталасало јединице и унело такмичарски дух код огромне већине бораца и много је утицало на бржи развој појединих сектора, а нарочито на културно-просветном плану. У заповести команданта 23. бригаде од 5. априла 1945. године стоји: »... напад мора бити дрзак и енергичан. Имати у виду да сутрашњим датумом почиње такмичење целе Армије, а која врши офанзиву од реке Спрече до Сарајева. На тачно и правилно извршење«. Такмичење је донело многе значајне резултате у војној и политичкој изградњи борачког и старешинског кадра.

Велику и интензивну политичку и васпитну ангажованост скојевска организација 23. бригаде остварила је на оживотворењу Директиве врховног команданта ЈА, маршала Тита, од 9. априла 1945. године свим јединицама ЈА да пређу у офанзиву за потпуно ослобођење наше земље. Интензивним политичким радом војних и политичких руководилаца и партијске и

⁴⁶²) »Декларација привремене владе Демократске Федеративне Југославије«, Београд, *Борба*, 10. марта 1945. године.

⁴⁶¹) 36. НОР, IX, 9, док. 35.

скојевске организације остварено је велико расположење код војника и старешина за нове борбене успехе у нападима на непријатеља и за његово коначно протеривање из наше земље. После партијских и скојевских састанака одржаване су четне и батаљонске политичке конференције, на којима су објашњавани предстојећи задаци у вези са пробојем непријатељске линије. Објашњен је значај пробоја фронта за брзо ослобођење земље, затим указано на тешкоће на које ће се наићи, како при првом налету на непријатељске положаје, тако и доцније, и сажето су изношена ранија искуства чета и батаљона. Све јединице 45. дивизије биле су потпуно заталасане.

МАРКСИСТИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ КОМУНИСТА

Бригадна партијска организација била је обавезна и дужна да посвети нарочиту пажњу кроз рад партијских ћелија и партијских руководстава - теоретској изградњи својих чланова с обзиром на потребу брзог подизања кадра и зато што је идеолошки ниво бригадног партијског чланства, не само новог већ и старијег, био релативно низак. Рад на теоретском уздизању партијског чланства био је у 23. бригади дуго запостављен, секретари ћелија и бироа одговор за свој нерад налазили су у недостатку времена, што је било тачно, јер је бригада била у скоро свакодневним маршевима и борбама. Самим тим опадао је идеолошки ниво партијских ћелија, јер се од чланова Партије није упорно захтевало да сами уче и проналазе време за своју идеолошку изградњу.

Поједини чланови Партије нису познавали основне поставке науке марксизма-лењинизма, многим нису били познати програм и циљеви борбе КПЈ, партијска линија и политичка платформа НОБ, метод борбе и друго, не знајући да је изучавање теорије Партије најубојитије политичко оружје сваког члана Партије. У поменутом бригадном извештају стоји: »... Теоријска изградња партијаца је на врло ниском ступњу. Од формирања ове бригаде, тј. од 1. 9. па до данас није било редовитих партијских састанака а још мање се прорађивао партијски материјал... За теоријску изградњу треба нам партијски материјал. Историја С.К.П.Б. и Основи лењинизма«...

Осим редовних, мада ретких, одржавани су ретко и партијски теоретски састанци, једанпут у месец - два дана, касније далеко чешће. На овим састанцима прорађивани су већим материјали из НОБ, затим чланци из партијског органа »Пролетер«, објашњавани су дневни војни и политички догађаји онако како их је постављао партијски орган »Борба«.

Читани су и често партијски материјали. Основне теме биле су из књига »Основи лењинизма« и »Историја Свесавезне комунистичке партије (бољшевика)«, а прорађивана су и друга партијска издања, међу којима и »О Партији«, »12 услова за бољшевизацију Партије«, »Стратегија и тактика«, »О Великој октобарској социјалистичкој револуцији«, и други, мада се увек оскудевало у писаним партијским материјалима.

Проучавање свих ових партијских материјала чланови Партије стицали су основна знања из марксизма и лењинизма и тиме се оспособљава за самостално прорађивање и других сложенијих и филозофски дубљих материјала како би били успешни партијски и политички агитатори и васпитачи у јединицама. Овакав рад био је од посебне важности, нарочито док се бригада налазила у ослобођеним селима и градовима у Поморављу, када су у Партију примљени нови чланови, са мало марксистичког предзнања.

Како би могли успешно извршавати све партијско-политичке задатке који се пред њих постављају, чланови Партије су морали напорно и стално да раде на свом теоретском уздизању, али се код њих јављао и изванредан отпор, слабо им је била развијена воља за учење, нарочито су поједини војни руководиоци често изјављивали да више воле да се бију са Немцима него да уче.

тије су посебно упозоравани на важност теоретске изградње: »Све партијске организације дужне су посветити нарочиту пажњу теоретској изградњи својих чланова... «⁴⁶⁴ на се и у партијској организацији 23. бригаде знатно проширио број тема и садржај партијских теоретских састанака.

Плански су обрађивани и следећи партијски материјали: »Економски развитак друштва«, затим брошура Јосипа Броза Тита »Организационо питање«, брошура Георги Димитрова »О кадровим« и чланак Александра Ранковића »Организационо питање« и многи други.

Партијски материјал и литература добијани су углавном од дивизијских комитета КПЈ, проучавали су их најпре батаљонски бирои КПЈ, а затим су чланови бироа руководили теоретским састанцима у четним ћелијама. После тога вршена је контрола колико је ко и шта научио на овим састанцима. Тежило се што детаљнијем проучавању ових материјала, а не само њиховом прочитавању, као што је то било карактерис-

⁴⁶⁴> Писмо као под 437.

тично за протекли период, иако су временске могућности за идеолошко марксистичку изградњу и даље биле мале, јер је бригада и у овим временима била већином у покрету и у жестоким борбама против непријатеља, па се зато користио сваки предах како би се нешто прочитало и проучило.

Јануара 1945. године требало је да се одржи партијски курс при штабу 45. дивизије. У четним партијским ћелијама вршен је избор најбољих чланова Партије, али услед нових борбених задатака свих јединица 45. дивизије, тај курс није одржан.

Бригада је у овом периоду била у сталним борбама и маршевима, тако да се није имало времена ни за значајнију идеолошко-политичку активност у скојевској организацији, али су ипак повремено проучавани неки партијски и скојевски писани материјали. На скојевским састанцима проучавана је брошура »Какав треба да буде комсомолац«, о чијем се лику дискутовало и преносило на сам скојевски актив, а прорађивана је и брошура Михајла Калињина »О омладини«. Није било много времена ни за интензивнији културно-просветни рад, чији је иницијатор и организатор увек била скојевска организација.

ПРОПАГАНДА И КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНИ РАД

Из борбеног и политичког историјата 23. бригаде сазнаје се да је била веома развијена и културно-просветна активност, КОЈОМ су остваривана два основна циља: борцима је подизана ведрина и борбено расположење, а тиме и спремност да лакше издрже све тегобе ратничког живота, које нису биле тако мале, и зближавани су борци и народ, а с друге стране подизао се културно-просветни ниво бораца, од којих је огромна већина потицала из земљорадничких, махом сиромашнијих и ређе добростојећих породица, неписмених и ниске просвећености. Обогаћивање културно-просветне активности и забавног живота представљали су увек значајни задатак партијске и скојевске организације и свег војног и политичког руководства бригаде, уз стално побољшавање кадровских и техничких могућности за што успешније извођење његових форми.

Културно-просветни рад одвијао се и развијао према приликама у којима се бригада налазила и према задацима које је извршавала у том периоду и био је веома успешан. Културно-просветни рад у бригади носила је углавном скојевска организација, како унутар бригаде, тако и у народу на терену. Скојевска организација у 23. бригади развијала је интензивну културно-просветну делатност, мада она није никада могла бити тако плодна и масовна услед свакодневних борби и покрета.

на то да није било довољно бораца за пуну формацијску попуњеност, формирани су батаљонски (тек новембра 1944. године) културно-просветни одбори, чија је делатност била релативно слаба, па секретар бригадног комитета СКОЈ-а, 8. децембра 1944. године, Славица Жагар, пише: »Културно-просветни рад није био развијен, изузимајући 1. батаљон, где се

нешто радило на том пољу. Песме се скоро и нису чуле, на-
мрштеност и мрачно расположење осећа се после појединих
борби... «, због чега је ПК СКОЈ-а у поменутом писму упозо-
равао бригадни комитет, 20. децембра 1944. године: »... кул-
турно-просветни рад треба што пре оживети. Песма и хорови
у којима ће учествовати читава омладина треба да буде зада-
так скојеваца... «

Средином новембра 1944. године при штабу бригада била
је формирана културно-просветна екипа, која је једанпут ме-
сечно издавала цепне новине, а имала је своју позоришну и
музичку секцију. У батаљонима су остали културно-просветни
одбори, који су издавали најпре батаљонске цепне новине, а
затим и батаљонске листове.

Бригадна културно-просветна екипа дала је неколико при-
редби по батаљонима, док се бригада налазила у Поморављу.
Пригодним културно-просветним програмом 7. октобра 1944.
године прослављен је Дан октобарске социјалистичке револу-
ције у свим јединицама бригаде. У Рековцу је увече организо-
вана културно-просветна приредба за народ и бригаду, у којој
су учествовали борци из 1. и 4. батаљона.⁴⁶⁵¹

Културно-просветни одбори и скојевска организација ус-
пешно су водили и борбу против неписмености, која је у бри-
гади углавном ликвидирана већ крајем 1944. године. Радило се
прилично успешно и на убрзанијем омасовљењу овог рада и
увлачењу што ширих омладинских маса борачког састава у
културно-просветну активност, а не да то остане ствар само
заинтересованих појединаца, група или политичких руководи-
лаца.

Било је увек довољно материјала за рад културно-просвет-
них одбора и бригадне културно-просветне екипе: песмарице,
збирке позоришних комада и скечева, збирке рецитација и ос-
талог, који су редовно и у довољним количинама добијани од
пропагандног одсека 45. дивизије. У штабу дивизије штампана
је књижица са кратким позоришним комадима: Миле Клоп-
чић »Једини пут«, »Против свог села«, затим дело Карела Ча-
пека »Мајка«, »Збирка партизанских песама за мешовити хор«,
у којој је било 16 песама са нотама, уз сваку песму налазила
се и пригодна илустрација, а и нека друга дивизијска изда-
ња.⁴⁶⁶⁾

Активи СКОЈ-а, заједно са културно-просветним одбори-
ма, развијали су и велику читалачку активност, мада је при

⁴⁶⁵⁾ АОС, к. 1337, ф. 3, док. 1/1.

⁴⁶⁾ « Библиографија издања, као под 111, одреднице број 502 и 1432.

том било и доста тешкоћа јер су и »Борба« и »Политика« у бригади стизале са закашњењем од скоро двадесетак дана. Новембарских дана 1944. године добијено је свега 12 примерака листа »Млади борац«, органа УСАОЈ-а за Србију, што је било недовољно за бригаду, која је имала преко 30.000 омладинаца и омладинки, тако да није могло бити развијено масовно читање овог омладинског листа.

Културно-просветни рад одвијао се према приликама у којима се бригада налазила и према борбеним и политичким задацима које је извршавала у том времену. Радило се организовано и плански, коришћен је скоро сваки тренутак, скраћивала се ноћ и откидало се од сна како би се одржао редовни или ванредни састанак културно-просветног одбора и да би бригодна културно-просветна екипа дала своју приредбу у бригади или на терену.

одбори којима су руководили политички комесари батаљона и чета и секретари батаљонских комитета и четних актива СКОЈ-а. Одбори су имали по 5-6 чланова, и сваки је члан био задужен за неки сектор: хор и дилетантска секција, аналфабетски течајеви, предавања из науке (углавном из историје, географије и друге), цепене новине, батаљонски лист и хигијена. Бригодни културно-просветни одбор био је задужен за бригодну културно-просветну секцију (екипу) и за бригодни лист.

Новембра 1944. године Главни штаб НОВ и ПО Србије инсистирао је на организовању пропагандних одсека у свим јединицама: »У погледу агитационо-пропагандног рада треба предузети следеће: а) Формирати при штабовима корпуса, односно дивизија и бригада пропагандне одсеке, који ће имати за задатак да прибаве сав пропагандни материјал и да их деле, како јединицама, тако и народу; б) Да омогуће правилну расподелу свег пропагандног материјала, који излази ('Политика', 'Борба', 'Омладина' и осталог), и брошура, које издају пропагандна одељења и одсеци виших штабова; в) ... да почну са усменим новинама, рефератима из области културе и просвете и разним стручним предавањима, као на пример: предавање о обнови земље, привреди, индустрији, трговини итд; г) Пропагандни одсеци треба да омогуће рад културних екипа с тим што ће им добављати потребан материјал (наше песме, позоришне комаде, рецитације), као и остали материјал који је потребан за културно-просветни рад у војсци и позадини.

Сав овај материјал треба да буде прегледан од пропагандних одсека као и политичких комесара, ради исправности, а да би били на линији НО борбе». ⁴⁶⁷⁾ Одмах затим уследила је и Наредба Врховног команданта НОВ и ПОЈ од 13. децембра 1944. године, којом је била одређена организација пропагандног и културно-просветног рада у НОВЈ, ⁴⁶⁸⁾ па се пришло формирању пропагандног одсека и у Двадесет трећој бригади, за чијег је шефа одређен капетан Мирко Јоветић, а формиран су сектори: за политичку пропаганду, за културно-просветно васпитање, за штампу и фото-филмска секција.

Формирањем пропагандног одсека 23. бригаде знатно је и квалитативно побољшан политички и културно-просветни рад у бригади, као саставном делу њене борбене и политичке делатности и њеног живота. Задатак пропагандног одсека био је да организује и да, под непосредним надзором и упутствима политичког комесара бригаде, води политички и културно-просветни рад у бригади и да представља основну помоћ политичким комесарима у том раду и мобилизацији борачког састава за што успешније извршавање свих борбених и политичких задатака и обавеза јединица.

Пропагандни одсек је био орган штаба бригаде и као такав руководио је свим културно-просветним одборима у батаљонима и четама. У пропагандном одсеку постојале су и секције за поједине секторе. Са организовањем батаљонских читаоница и библиотека започело се много касније, јер за њих нису постојали услови, поготову временски.

Стални маршеви у тешким временским условима и многе борбе значајно су утицали на интензитет и разноврсност културно-просветног рада. Није никада било довољно времена, на чему ни скојевска организација није могла да учини. Па ипак се много радило колико су то дозвољавали слободни предаси између борби и на маршевима. У бригади су реорганизовани културно-просветни одбори и попуњени новим члановима, углавном скојевцима, који су најбоље резултате постигли на описмењавању бораца и у редовном издавању четних новина и батаљонских листова.

Међутим, и поред свих постигнутих резултата, културно-просветни рад није био на одговарбујој висини, најпре зато што му штабови батаљона и команде чете, а често ни партијска ни скојевска организација, нису увек придавали значај

⁴⁶⁷⁾ _ АОС, као под 113.

⁴⁶⁸⁾ > 36. НОР, II, 1, док. 559.

који заслужује, а и зато што је у јединицама увек било мало људи који су за овај рад имали смисла и воље.

Културно-просветни одбори и скојејска организација били су организатори и носиоци оснивања и кружока за читање и проучавање омладинске и друге штампе. Бригада је добијала мало примерака штампе, који су долазили и са знатним закашњењем, што је такође отежавало редовну свакодневну политичку активност политичких руководилаца и партијске и скојејске организације међу осталом омладином и борцима уопште.

Културно-просветни сектор био је у основи један од најживљих и најплодоноснијих у бригади. Више но код других, код њега је одржаван континуитет, упркос сталним борбама и покретима. Он је постао органски део свакодневног живота и рада јединице, најчешће њен главни садржај. Бољу и квалитетнију садржину културно-просветног рада донела је реорганизација овог сектора по новим директивама и наређењима Генералштаба Југословенске армије.⁴⁶⁴¹

Осим политичко-пропагандног одсека у 23. бригади, у батаљонима и неким самосталним четама формирано су културно-просветни одбори и са по шест чланова: председник одбора (у прво време био је то политички комесар батаљона), ратни дописник, члан одбора задужен за искорењивање неписмености, један за читалачке групе и усмене новине, један за културно-просветна предавања и један члан одбора задужен за хорове и за позоришни рад.

Политички комесари и културно-просветни одбори организовали су свечану прославу 1. маја - Празника рада на положајима око Босанске Дубице и у самој варошици. Прослава је припремана неколико дана. Припремане су батаљонске новине и писане пароле, а екипе су припремале приредбу. Празник рада прослављен је са одушевљењем у свим јединицама. Одржани су свечани политички часови посвећени овом великом празнику. Организоване су културно-просветне приредбе, а објављени су и посебни бројеви бригадног и батаљонских листова. У неким јединицама, које су се налазиле даље од предњих положаја одигране су и фудбалске утакмице.

Штампа у Двадесет трећој бригади била је такође разноврсна и садржајно богата.

469) Архива ЦК СКЈ, >ЈК КПЈ«, рег. бр. 53 и ПОС, к. 717, ф. 1/1, Наредба Генералштаба ЈА од 14. марта 1945. године о новој формацији јединица Југословенске армије, којом је предвиђена и реорганизација политичког апарата и културно-просветног и политичког рада.

Прве написе бораца 23. бригаде налазимо у омладинској штампи нишког округа, у листу. »У нови живот«, органу Округног одбора УСАОС-а за нишки округ.⁴⁷⁰ Нема много података о бригадним и батаљонским листовима и четним новинама у 23. бригади, мада је у извештају секретара бригадног комитета СКОЈ-а речено«... Четне листове писао је само 1. батаљон; примерак ћу вам послати, са свим грешкама и недостацима...«, што значи да је тих листова било. Сачуван је само лист 3. чете 4. батаљона »На бункере«. Лист је штампан на шапирографу, размера 20,5x19,5 на писаћој машини. Сачуван је број 2, од 1. фебруара 1945. године, објављен у Тузли.

Сарадници листа били су углавном командири и политички комесари и водници и политички делегати. Ретки су били сарадници из редова бораца. Борци, па и старешине споро су се привикавали на мисао да су батаљонски и четни листови огледало конкретнег живота јединице. Тешко су и са напором писали чланке о животу, о борби и проблемима и раду своје јединице, већ су често писали чланке о народнослободилачкој борби и слично, па су батаљонски листови добијали карактер неког инструктивног билтена, за разлику од четних листова који су одражавали конкретну стварност и живота јединице.

* * *
*
*

рог борца високе политичке свести и просвећеног борца за народну слободу и за победу социјалистичке револуције, команде јединица, политички органи и бригадна партијска и скојевска организација, упорним и свакодневним ангажовањем успели су, и поред великих тешкоћа на путу са Старе планине до Аустрије, да постигне заиста значајне резултате. Било је то време стварања високог борбеног морала огромне већине бораца и свих старешина, носилаца идеје братства и јединства свих народа и народности Југославије, с обзиром на територију на којој је бригада изводила своја борбена дејства и спроводила своју политичку активност.

470) у *нови живот*. Орган антифашистичке омладине округа нишког, Ниш, 22. октобра 1944. године, број 1.

УМЕСТО ПОВОРА

Борбени пут 23. српске народноослободилачке бригаде 45. дивизије НОВЈ од села Шуман Топле, код Књажевца, 5. септембра 1944. године, када је бригада формирана водио је кроз Тимочку крајину, Сокобањску котлину, Поморавље, западну Србију и преко Дрине у источну Босну, преко река Босне и Врбаса у западну Босну, преко Уне у Хрватску и Словенију и преко државне границе у Аустрију, одакле се 3. јула 1945. године вратила у слободну домовину.

Од око 360 бораца, колико је имала при формирању, бригада је већ у септембру месецу исте године нарасла на 1.250 а после мобилизације у селима Поморавља (на просторији: Јагодина - Рековац - Свилајнац - Деспотовац) нарасла на око 4.000 бораца, да би 10. маја 1945. године два дана по ослобођењу Загреба бројала 2.802 човека по списку, од којих 1.834 борца и старешина на лицу места.

Борбени пут 23. бригаде био је дуг и напоран, испуњен скоро свакодневним напорним маршевима и жестоким борбама са непријатељем свих боја и врста. Ослободила је градове: Књажевац, Рековац, Зворник, Суњу и Сисак, а заједно са 20. и 24. бригадом 45. дивизије активно је учествовала у ослобођењу Пожеге, Власенице, Грачанице, Добоја, Дервенте, Босанске Градишке, Босанске и Хрватске Дубице и Загреба, и прешла пут дуг око 2.000 километара.

Двадесет трећа српска НО бригада на свом дугом борбеном путу борила се против јединица елитних немачких дивизија из Групе армија »Ек: 7. СС брдске дивизије »Принц Еуген«, 104. ловачке дивизије, 184. пешадијске дивизије, 22. пешадијске дивизије, 963. тврђавске пешадијске бригаде, затим против усташко-домобранских дивизија: 4. и 12. као и против четничких корпуса Драже Михаиловића (Осма група

јуришних корпуса у Србији, 1. озренски корпус у Босни и четничке дивизије пуковника Павла Буришића).

О жестини тих борби речито говоре и подаци о обостраним људским и материјалним губицима.

Сопствени губици

Из борбеног строја 23. бригаде у току рата избачено је 1.577 бораца и старешина, од којих 477 погинуло, 934 рањено, 115 нестало и 157 оболело од пегавог и трбушног тифуса.

тички комесар бригаде, један заменик команданта бригаде, један командант батаљона, један заменик команданта батаљона, један помоћник политичког комесара батаљона, један командир чете, 9 водника, 6 политичких делегата водова и 7 десетара.

Рањено је 28 руководилица: два команданта батаљона, 7 командира чете, три заменика командира чете, два политичка комесара чете, два помоћника политичког комесара чете, 6 водника, два политичка делегата вода и четири десетара.

Од пегавог трбушног тифуса оболело је 10 руководилица: један политички комесар батаљона, један командир чете, два политичка комесара чете, један заменик командира чете, три водника, један политички делегат вода и један десетар.

Губици у материјалу били су такође велики, јер је у борбама изгубљено око 300 пушака, 186 разних стројница, 45 митраљеза (39 пушкомитраљеза и 6 тешких митраљеза) 10 минобацача (4 бацача 50 мм и 6 бацача 82 мм).

Губици нанети непријатељу

Бригада је истовремено нанела велике губитке непријатељским снагама: 6.073 непријатељска војника и старешине избачени су из борбеног строја, од којих 2.168 погинулих, више од 3.000 рањених и 905 заробљених.

Бригада је задобила и огромни ратни плен. Заплењен је 751 комад оружја, од којих 21 тенк, 12 топова (10 топова и 2 »флака), 9 бацача 82 мм, 60 митраљеза (29 пушкомитраљеза, 20 авионских митраљеза, 6 тешких митраљеза, 5 противавионских митраљеза), 585 пушака, 12 стројница, 82 пиштоља, нешто опреме за оружје, 3.360 ручних бомби, 4.205 мина и граната, један магацин са муницијом и 113.992 зрна муниције.

Није се могао утврдити тачан број заплењеног оружја и муниције, али се зна да се бригада наоружавала оружјем заплењеним у жестоким борбама против непријатеља, изузев дела наоружања руске производње добијеним од штаба 45.

дивизије. Бригада је од штаба 45. дивизије добила само два немачка »шарца«, а на крају рата имала их је 47. Имала је четири немачка »шмајсера«, а од дивизије није добијен ниједан, као и 138 пиштоља, од којих највећи део заплењен у борби против непријатеља.

Заробљено је и уништено 6 непријатељских тенкова, и 263 моторна возила (126 камиона, 45 мотоцикла, 17 луксузних аутомобила, 75 бицикла). Заплењено је 214 кола са спремом и 65 коња, затим 35 пољских телефона, једна телефонска централа, 25 радио-апарата, 1.000 килограма експлозива, (5 акумулатора), четири дурбина, 25 калема телефонског кабла, 10 коњских седала, 25 аутомобилских гума, 6 сандука санитетског материјала, 2.100 литара бензина и нафте и доста намирница.

Поред основног задатка борбе за ослобођење земље од окупатора и домаћих издајника, 23. бригада, са јаком партијском и скојевском организацијом, успешно је извршавала и друге политичке и културно-просветне задатке: успостављање и избор органа нове народне власти, интензивни партијско-политички и омладински рад у народу и на терену; радило се кад год су то дозвољавале прилике и када је било времена на идеолошком образовању и на војној изградњи бораца и старшина.

Пратећи квалитет непријатеља и успеха које је постигла 23. бригада у борби против њега и њена дејства у целини, сагледава се онај велики допринос бригаде на њеном дугом борбеном путу од Књажевца и Сокобање до Аустрије општој борби за ослобођење Југославије од фашистичке окупације и за победу социјалистичке револуције.